

HUMANISTIČKA NAOBRAZBA U HRVATSKIH RENASANSNIH PJESNIKA

Nikica Kolumbić

Prvi se hrvatski renesansni pjesnici javljaju krajem 15. i početkom 16. stoljeća, to jest u vrijeme kad je humanizam u hrvatskim, posebno primorskim krajevima dostigao svoj najrazvijeniji stupanj, kad su na latinskom jeziku stvarali pisci i pjesnici koji su, kao Ilija Crijević, Marko Marulić i Jakov Bunić, bili poznati i izvan nacionalnih granica. Iako se humanizam i renesansa kao pojmovi i termini obično spominju i upotrebljuju zajedno i povezano, njihovo se poimanje i značenje ne tumači svugdje na jednak i isti način. Svojedobno su Hegel i njemački idealisti oba termina poistovjećivali, za njih su humanizam i renesansa bili sinonimi koji označuju čovjekovo izmirenje s nazočnim svijetom.¹ Doduše, u znanosti o književnosti oba su pojma u opoziciji sa srednjim vijekom, samo što humanizam kao povijesna kategorija označuje duhovni i intelektualni pokret s ciljem da obnovi i oživi staroklasičke jezike i literaturu, dok je renesansa ono razdoblje europske povijesti u kojem je došlo do izražaja sveopće nastojanje čovjeka da se oslobodi predrasuda i robovanja srednjem vijeku.² Renesansa, uostalom, duguje svoj naziv upravo onim osebujnostima koje su najprije pronosili i razvijali humanisti, tj. obnovi staroklasičke kulture. Ali humanisti su se uglavnom ograničili na njegovanje latinskog i grčkog jezika i književnosti, dok se renesansa manifestirala kao čitav onaj

entuzijazam 16. stoljeća na svim poljima ljudske djelatnosti, uključujući u sebi i novi pogled na svijet i novo shvaćanje te nov način života.

Upravo je zbog toga renesansa 16. stoljeća ponajčešće isticana kao rađanje moderne europske kulture, iako su se tome s vremena na vrijeme suprotstavljala druga mišljenja koja su joj osporavala tako presudne vrijednosti, od mišljenja kako se ta revolucija ljudskog duha nije zbila odjednom i kako se već tijekom srednjeg vijeka pojavljuju stanoviti prodori u nova i moderna duhovna područja, od filozofije nominalista do gotičkog naturalizma.

Bez obzira na sve to činjenica je da je humanizam kao duhovni pokret europskih intelektualaca, s ciljem da se obnovom staroklasičke literature i jezika podigne čovjek kao ljudsko, ovozemaljsko biće na prvo i glavno mjesto interesa, gotovo čitavo jedno stoljeće pa i više prethodio onom razdoblju koje će razviti i usaditi te nazore u sve životne djelatnosti, od zanata i trgovine do umjetnosti, njegujući posebno književnost na narodnim jezicima.

Kako te obje duhovne formacije stoje u uskoj i neraskidivoj svezi, a kako je humanizam kao pokret prethodio svemu onom što je obuhvaćeno nazivom renesansa, potrebno je razmotriti koje su vrednote humanizma, posebno na planu obrazovanja, utkane u djela hrvatskih renesansnih pjesnika, a koje su postale poticaj i sastavni dio njihova stvaralaštva.

Prije nego prijeđemo na tu temu potrebno je istaći da su se latinski jezik i latinska pa preko njih i grčka kulturna dobra njegovala, osobito u hrvatskim primorskim krajevima, od najstarijih vremena, tako da su i obnova pismenosti, poznata pod nazivom karolinška renesansa, zatim obnova nekih vrijednosti rimske kulture u doba romanike, nastale na našem tlu kao rezultat prirodnog procesa. Isto tako ni humanizam u hrvatskim krajevima nije nastao samo kao nekakav uvoz stranog, talijanskoga kulturnog dobra, nego su njegovi poticaji došli u one hrvatske gradske sredine u kojima su bili već stvoreni uvjeti za razvoj mnogih formi mišljenja i ponašanja, tipičnih za to razdoblje. Zato je hrvatski humanizam u velikom svom dijelu i autohtona duhovna pojava.

Sve se to može vidjeti i na polju obrazovanja. Potreba za većom i svestranijom naobrazbom izraz je razvijenijih oblika gospodarstva u hrvatskim primorskim komunama, osobito pomorstva i trgovine. Go-

spodarski polet i materijalno bogaćenje građanskog staleža pridonose razvoju individualne svijesti, prije svega svijesti o tome da se ljudi ne dijele prema društvenoj pripadnosti i klasnoj hijerarhiji nego prema vlastitoj sposobnosti. Da bi se ta sposobnost postigla potrebno je imati što šire i veće obrazovanje i to obrazovanje koje će udovoljavati potrebama novog nazora na svijet, koji je na prvo mjesto interesa postavio čovjeka kao zemaljsko biće. Takva naobrazba mogla se postići prije svega posezanjem za djelima antike, ali ne samo u smislu upoznavanja tih duhovnih dobara, jer je to bilo uobičajeno već u crkvenim i samostanskim školama od davnina, nego usvajanjem njihova mišljenja i prihvaćanjem nekih oblika antičkog života. Od 14. stoljeća dalje hrvatske primorske komune sve se više natječu u otvaranju komunalnih, javnih škola, trude se da osiguraju što poznatije i renomiranije učitelje. Arhivska građa daje nam podatke o tome kako se iz dana u dan traže i angažiraju sve sposobniji i sve učeniji ljudi, kako se oni sve bolje plaćaju, a isto tako kako se u tim kao i u crkvenim školama sve više izučavaju i razvijaju humanistički predmeti, u okviru poznatog trivija i kvadrivija, tj. »sedam slobodnih vještina«.³ Pri angažiranju pojedinih učitelja zapaža se sve bolja specifikacija njihova obrazovanja. Tako je umjesto ranijih, običnih učitelja krajem 14. st. radio u Zadru *magister Petrus de Bononia doctor grammaticae*, a sredinom 15. st. u Dubrovniku Filip de Diversis, za kojega se izričito navodi da je *magistro in grammatica, retorica, logyca e filosofia*. Od 1461 do 1480. boravi i poučava u našim krajevima profesor klasičkih jezika i književnosti, *magister humanitatis* Tideo Acciarini. Radeće kao nastavnik punih dvadeset godina, što u Splitu, Dubrovniku i Zadru, kao pripadnik humanističkog kruga Eneje Silvija Piccolominiija i kao prijatelj Jurja Šižgorića, on je dobar dio svoga humanističkog znanja i entuzijazma prenio i na svoje učenike, među kojima su bili Marko Marulić, Ilija Crijević, Jakov Bunić i drugi.⁴ U primorskim hrvatskim gradovima krajem 15. st. sve se više susreću poznatija imena talijanskog humanizma, pa se na primjer u Trogiru kao nastavnici komunalne škole spominju Tarcani, Baratella, a posebno *Palladius Fuscus*, koji je u naše krajeve došao kao iskusni predavač na padovanskom sveučilištu i koji je svoje poznavanje naše obale opisao kasnije u djelu *De situ orae Illyrici*.⁵ Ali i u crkvenim, samostanskim školama koje su se već od davnina osnivale u okviru hrvatskih župa i redovničkih zajednica, počeli su sve važnije mjesto dobivati humanistički pred-

meti. Pri tome su potrebe nekih samostanskih redova znale biti i veće od srednjeg obrazovanja. Tako je na primjer srednja dominikanska škola u Zadru godine 1396. prerasla u visokoškolski studij.⁶

U 14. i 15. stoljeću, u vremenu koje je bilo prijelomno za razvoj obrazovanja, djeluju recipročno i međusobno dvije komponente. Razvijene društveno-gospodarske potrebe zahtijevaju sve više izučavanje onih predmeta koji čovjeku omogućuju da razvija sposobnosti za praktično životno djelovanje, koji će mu otkriti čovjeka i svijet u kojem živi. To je djelovalo na postupnu sekularizaciju školskih programa, na prevladavanje humanističkih studija u odnosu na religiozno-teološke sadržaje, čak i u školama nižeg stupnja. S druge strane, ta okrenutost prema praktičnom djelovanju, prema svjetovnoj problematici urodila je potrebom da se unapređuje njegovanje klasičkih duhovnih dobara.

Ali osim javnih pa i crkvenih škola u kojima se sve više razvijao interes za duhovne vrijednosti antičkog svijeta, u nekim se hrvatskim sredinama već u 14. st. javljaju i pojedinci koji su van spomenutih institucija, svojim osobnim vezama s humanističkim središtima u Italiji, prenosili i njegovali neke humanističke vrednote. Takav je na primjer bio zadarski nadbiskup koji se prije povratka u Zadar kretao u Italiji u društvu bliskom Francesku Petrarki, a koji je u svojim spisima (vjerojatno je on autor latinske kronike *Obsidio Iadrensis* iz polovine 14. st.) upotrebljavao klasički latinski jezik, klasičke stilske rekvizite i na stanovitim mjestima izražavao duh novog vremena.⁷ U tom je smislu za dubrovačku sredinu značajna ličnost Ivana Ravenjanina, kancelara Republike od 1384. do 1387, koji je kao učenik i prijatelj Petrarkin te kao obožavatelj njegovih djela, za vrijeme svog sudjelovanja u dubrovačkom društvenom životu, morao ostaviti stanovitog traga u duhovnoj sferi te okoline. Njegov negativni sud o kulturnoj razini Dubrovnika, koji je ostavio u svom spisu *Historia Ragusii*, a koji je vjerojatno izraz prvih dojmova »čovjeka uzgojenog u rafiniranom ambijentu dvorova i raznih univerziteta«,⁸ ne mora biti razlog da se ne bismo priklonili mišljenju Franje Račkog koji kaže: »Smije se ipak predmnijevati da službovanje Ivana u Dubrovniku uz cijele tri godine nije ostalo bez svakoga uspjeha; pak da je on prema čudi svojoj i prema zanešenosti za klasicizmom i ondje potaknuo misli koje su donjekarle tinjale, da malo kašnje uz povoljnije okolnosti buknu u plamen.«⁹

Tako se, makar i skromni počeci humanističkog djelovanja u hrvatskim krajevima vremenski približuju onim duhovnim tokovima koji su tada već u velikom zamahu bili zapljusnuli matičnu zemlju, pa je i razumljivo da će u svom razvoju hrvatski humanizam pokazati sve one stupnjeve koji su bili tipični za europski humanizam uopće. No ne smijemo pri tome ispustiti iz vida činjenicu da su u tom duhovnom kompleksu ravnopravno s drugima sudjelovali i humanisti iz naših krajeva i da je njihov uspjeh na studijima u europskim sveučilištima te njihova afirmacija kao nastavnika, oratora i diplomata dobrim dijelom plod onih humanističkih temelja koje su dobili u domaćim sredinama.

Tipične europske osobitosti pokazuje već i prva razvojna faza hrvatskog humanizma, koju početkom 15. st. obilježuju zanesenjaci za klasičku starinu, oponašatelji nekih antičkih oblika života, kakvi se najprije javljaju u humanističkom krugu zadarskog samostana Sv. Krševana. Tu se posebno ističe strastveni sakupljač rimskih i grčkih natpisa i spisa Juraj Benja, kojemu se ubrzo pridružuje Trogiranin Petar Cipico. Oni su izravno surađivali s osnivačem moderne epigrafike, Talijanom Ciriacom de Pizzicoli.

U sljedećoj fazi, u drugoj polovini 15. st. formiraju se ne samo ljubitelji staroklasičkog pjesništva nego i pjesnički stvaraoci. To je faza razvijenog i čistog humanizma koju od starije generacije posebno predstavljaju Sibenčanin Juraj Šižgorić i Slavonac iz humanističkog kruga Matije Korvina Jan Panonije (poznat i kao Ivan Česmički).¹⁰ Mlađa generacija, u koju se ubrajaju Dubrovčani Karlo Pucić i Ilija Crijević, jače je naglasila svoju pagansko-hedonističku orijentaciju.

Ali u isto vrijeme razvijat će se usporedo i struja koja će se početkom 16. st. prikloniti interesima katoličke crkve i svoje klasičko humanističko obrazovanje staviti u službu vjerske, kršćanske ideologije. Njezini predstavnici, među kojima su najznačajniji Marko Marulić i Jakov Bunić, razvili su tip tzv. kršćanskog humanizma, iako su i dalje njegovali klasičke pjesničke obrasce, njihovu kompoziciju, pjesnički jezik i stih.

Četvrtu fazu označuje na neki način slabljenje latinske pjesničke aktivnosti na domaćem tlu, jer je to doba kad vodstvo u kulturnom i književnom životu preuzimaju pjesnici na hrvatskom jeziku. Ali je to vrijeme, sredina 16. st., ujedno i razdoblje u kojem je najbolje došao do izražaja jedan tip humanista — svestranog i nemirnog, tip oratora,

diplomata i lutalice, koji će se u većini afirmirati i pročitati, nerijetko i tragično završiti van domovine. Dovoljno je spomenuti samo neka imena: Juraj Dragišić, Ludovik Crijević Tuberon, Trankvil Andreis, Antun Vrančić, zatim Matija Vlačić Ilirik, Andrija Dudić, Pavao Skalić, Faust Vrančić, Franjo Petrić i drugi.

Temeljni dio svoga obrazovanja dobijali su naši humanisti najprije redovnim školovanjem u domaćoj sredini, a zatim i na studijima u inozemstvu. Ali nije manje značajno bilo i njihovo individualno usavršavanje, koje se stjecalo na više načina, a koje je izviralo iz unutrašnje potrebe za znanjem kod svakog pojedinca. Posebnu ulogu odigrali su pri tome tzv. humanistički krugovi u pojedinim gradskim sredinama, koji su njegovali međusobnu razmjenu intelektualnih dobara i poticali pjesničke aktivnosti i natjecanja osobito među pjesnicima. Međusobne hvale, slavljenja i čašćenja, koja nam danas zvuče sladunjava, namješteno i pretjerano, imala su i poticajnu ulogu, ali nije zastajao ni kritički odnos prema onim pojedincima koji su se nastojali uvući u te redove, a koji ni svojim znanjem ni zalaganjem nisu to zaslužili. U tom je sklopu svoju obrazovnu vrijednost imao i običaj da se književni sastavci šalju na ocjenu istaknutijim i učenijima, a isto tako da se mnogi tekstovi pišu radi vježbanja, radi stjecanja vještine u stihovanju. To je vjerojatno bilo neizbježno tesanje zanata, kako bi se postiglo formalno savršenstvo, a što je bio preduvjet za siguran nastup, što je ulijevalo samopouzdanje tako potrebno osobito u diplomatskoj, nastavničkoj i oratorskoj službi.

Koliki je napor potrebno posvetiti upravo samoobrazovanju ističe i sam Juraj Šižgorić u svojoj poslanici Petru Damjana Toboleja, kad kaže: »Kao svoj prvi pjesnički pokušaj Homer je dao opis krvavog boja između žaba i miševa, Vergilije svoga Komarca, a Lukan Orfeja, i to sve u namjeri da vježbom, tim najboljim učiteljem, uzmagnu prikladnije i lakše prijeći na teže i ozbiljnije sastave«. ¹¹

Važan čimbenik u tom samoobrazovanju bile su i privatne knjižnice koje su formirali i stalno popunjavali učeni pojedinci. Neki su nam ostavili i njihov detaljan popis, kao na primjer Marko Marulić, ¹² a neki opet nisu mogli prikriti svoj iskreni zanos, kao na primjer Ilija Crijević koji u svojoj pjesmi »Knjižnici« (*In bibliothecam*), ponesen »pisanim znacima«, kliče:

Korist ćeš steći, učenjače, proučavajući knjige
i valjano slijedeći najviše vođe života! ¹³

Zato su učenje na djelima velikana duha humanisti smatrali temeljem svakog dobrog usavršavanja, a te temelje nalazili su prije svega kod antičkih pisaca. Juraj Šižgorić, ponesen nadmoćnošću klasičkog latinskog jezika, sasvim decidirano i samosvjesno nabraja i ističe svoje latinske pjesničke uzore u pjesmi »O devetorici latinskih pjesnika« (*De novem poetis latinis*), pa ih navodi redom: Vergilije, Terencije, Plaut, Horacije, Ovidije, Tibull, Propercije, Katul i Marcijal.¹⁴ Tako ni pjesnička imitacija nema kod humanista onu današnju negativnu konotaciju, pa Ivan Česmički u svojoj pjesmi »Kradljivcu Vergilijevu« (*In furem Vergilianum*) poručuje:

Što potkradaš Vergila, opravdavaš se time
Da je i Vergil starca Homera krao.
Bio bi opravdan, čak i slavno zaslužio bi ime,
Da si potkradao tako ko što je Vergil znao.¹⁵

Dakle, on dopušta oponašanje i »krađu«, ali dobru, poticajnu i stvaralačku, pa kradljivcu svojih pjesama (*In furem suorum carminum*) primjećuje:

To nije oponašanje, nije nečasno
Nekoga oponašati.
Ali ovo, Valine, znači knjige tuđe
Pod imenom svojim donašati.¹⁶

Samo se takvim dodatnim i stalnim samoobrazovanjem mogu protumačiti visoki, pa i svjetski dosezi onih hrvatskih pisaca i pjesnika, mislilaca i znanstvenika, koji su temeljnu i redovnu organiziranu obrazbu stekli jedino u domaćim sredinama, kao što je bio jedan od najobrazovanijih Hrvata svoga vremena Dubrovčanin Nikola Gučetić,¹⁷ ili pak oni koji su poslije studija u inozemstvu došli u domovinu, tu ostali čitava života, a koji su se svojim djelima pročuli u europskom učenom svijetu, kao što je bio Marko Marulić.

Sve su te komponente, koje čine i objektivne okolnosti i vlastiti napori pojedinaca, pridonijele da se u temeljnim i tipičnim pojavama hrvatski humanizam ne razlikuje od europskog uopće. Zato se već kao njegova prva i najranija odlika javlja usvajanje antičkih formi života. Obnavljajući stari rimski slavoluk na gradskim vratima opat samostana Sv. Krševana Petar Kršava datira taj događaj godinom 1438. kao

drugom godinom 553. Olimpijade. Jedna od tipičnih crta jest i težnja k općoj latinizaciji, kad se razna djela s grčkog i s materinskih jezika prevode na latinski, kad se za ljubav latinskog svoj materinski jezik smatra barbarским, kako je to isticao Ilija Crijević. Tu je i njegovanje govorništa, u vezi s čim se s vremenom formirao i poseban tip oratora kao zanimanja, a u kakvoj su se službi mnogi hrvatski humanisti. Pisma i poslanice bila su nezaobilazna forma opće razvijene komunikacije među humanistima, a interes za narodnu prošlost razvio se iz prvotne znatiželje za otkrivanjem starih rimskih natpisa i iskopina. Svoj doprinos osnivanju moderne epigrafike dali su i prvi humanisti iz zadarskoga i trogirskog kruga. Zanimanjem za čovjeka i čovječno razvija se i smisao za zapažanje ljudskih osobina, što je urodilo njegovanjem posebnog oblika životopisa. No najznačajnija i trajna vrijednost, ono što će humanisti, među njima i mnogi hrvatski, usaditi u opću riznicu duhovnog blaga, jest njihovo njegovanje klasičkih latinskih formi. Oni su se iskušali u svim tada poznatim književnim vrstama i u svim metričkim oblicima. Posebno su njegovali elegije, epitafe i epigrame, zatim ode i satire, neke oblike ljubavne lirike, a dali su i zavidne primjere epskog stvaralaštva. Uz dominaciju heksametra i hrvatski su humanisti mnogo pjevali i u elegijskom distihu, a u njihovim se pjesmama javlja i senar, falečki hendekasilab, holijamb te od strofa, uz elegijski distih, safička i alkejska strofa.¹⁸

Važno je pri tome napomenuti da su već prvi znatniji hrvatski humanisti isticali svijest o tome kako njihov duhovni pokret ne znači samo puku ljubav prema klasici, ne znači samo njezino obnavljanje, jer novo pjesništvo ima i svoje vlastite zadatke i mora tražiti svoje putove, kako napominje Jan Panonije u svom epigramu »Ljubitelju starih knjiga« (*De amatore librorum veterum*):

A ipak, ljepše je ono novo, što se stvara,
A ne, Bartole, što je puno svelosti i truhline.¹⁹

Upravo to potvrđuju mnogi hrvatski humanisti koji su, slijedeći glas svoje vlastite muze, dali dragocjene prinose europskom humanizmu, razvitku modernog europskog individualizma, posebno svojim osjećajem za stvaralačku pjesničku osobnost.

Kao potvrda tome jest i činjenica da je hrvatski humanizam nekim književnim žanrovima dao i osebujne crte. Okrećući se velikim di-

jelom aktualnoj domaćoj problematici, hrvatski su humanisti njegovali spise i traktate o podrijetlu i rasprostranjenosti svoje narodne zajednice (kao Šižgorić i Pribojević), pjesme s rodoljubnom tematikom koja im se gotovo svakodnevno nametala. Tako su nekolike generacije humanističkih pisaca njegovale antitursku liriku (Česmički, Šižgorić, Marulić), lokalpatriotsku poeziju (Crijević), zatim poslanice (među ostalima Trankvil Andreis, Marulić), a posebno govore protiv Turaka, koji su upravo kod brojnih hrvatskih oratora poprimili i neka specifična obilježja, naročito zbog osebnog položaja Hrvatske prema turskim nadiranjima.²⁰ U tom su žanru jednako sudjelovali i humanisti iz sjevernih kao i oni iz južnih hrvatskih krajeva.

Dakle, humanistička duhovna dobra u tadašnjem obrazovnom sistemu i u praktičnim ostvarenjima imala su već stoljetnu tradiciju kad se prva humanistički obrazovana generacija krajem 15. st. (koju predstavljaju Šiško Menčetić, Džore Držić, Marko Marulić, Jerolim Vidulić i neki nama danas nepoznati pjesnici) odlučili pisati pjesme na materinskom jeziku. Upravo 15. stoljeće na hrvatskom književnom planu predstavlja doba velikog raskoraka: s jedne se strane razvija nova, visokoučena latinska poezija, pristupačna samo užem sloju obrazovanih ljudi, a s druge baš tada buja pučka, uglavnom nabožna poezija na narodnom jeziku, svedena na niže pjesničke oblike a namijenjena širim slojevima. Odlučni koraci da se postignu visoke kvalitete u poeziji na narodnom jeziku bit će učinjeni onda kad su humanistički obrazovani ljudi osjetili potrebu da pišu na tom narodnom jeziku. Njihova ljubav prema antičkim književnim vrijednostima nije rezultirala nekakvim pjesničkim hibridima, jer su oni prije svega nastavljali na domaću tradiciju, a humanistička im je naobrazba otvorila putove stvaralačkom pristupu i višim poetskim dometima.

I u to doba, kad je vodstvo u kulturnom životu počela preuzimati sfera hrvatskog jezičnog izraza, humanizam je kod Hrvata, a time i književni rad na latinskom jeziku, nastavio živjeti svojim vlastitim životom, ali je i dalje blagotvorno i poticajno djelovao na sve generacije renesansnih pjesnika. Bit će pjesnika, doduše, koji će u oba jezika dati svoja zavidna ostvarenja, kao na primjer Marulić, ali će se ipak većina podijeliti i opredijeliti ili za jedan ili za drugi jezični medij. Tako su nam kao čisti latinisti ostali Šižgorić i Česmički, posebno Ilija Crijević koji je izrekao sud o materinskom kao barbarском jeziku, zatim Jakov Bunić i Trankvil Andreis, da spomenemo

samo neke. Međutim, dobar će se dio pisaca opredijeliti za pisanje na narodnom jeziku, kao što su na primjer Šiško Menčetić i Džore Držić, zatim Mavro Vetranić, Hanibal Lucić, Mikša Pelegrinović, Petar Hektorović, Petar Zoranić, Marin Držić i mnogi drugi. Svi su ti pisci i pjesnici dobili stanovitu humanističku naobrazbu, koja se ne ogleda samo u nekim njihovim praktičnim ili prigodnim latinskim sastavcima, ili pak u poznavanju djela i likova iz klasičke literature, koja oni izravno ili posredno spominju, nego i u usvajanju nekih antičkih vrijednosti koje su svaki na svoj način znali utkati u svoja književna djela.

Doduše, kad se razmatraju temelji na kojima počiva hrvatska renesansna književnost narodnog jezičnog izraza, uz očit utjecaj klasičke, uglavnom latinske književnosti, zapažaju se još barem tri i to domaća izvorišta. Među njima je, više oblicima i pjesničkim izrazom nego tematikom, na prvom mjestu hrvatska srednjovjekovna poezija, a dijelom i proza, zatim trubadursko-petrarkistička lirika te kod mnogih pjesnika vrlo izrazit odjek narodne usmene književnosti. Ta pretežna povezanost s domaćom tradicijom možda je na neki način i ograničila jači utjecaj humanističkih duhovnih dobara, ali ona su uz sve to došla do izražaja u nekim bitnim crtama koje toj književnosti i daju onaj pečat novoga.

Ne računajući kod toga činjenicu da su upravo hrvatski humanisti učinili odlučan korak prema okretanju književne tematike ovozemaljskoj problematici, posebno u ljubavnoj i staričnoj lirici te u antiturškoj poeziji, jer je to općenita crta novog duha i vremena, trag humanističkih duhovnih vrijednosti osjeća se u hrvatskih renesansnih pjesnika u mnogim drugim osebujnostima koje označuju renesansnu epohu, na primjer isticanje vrijednosti pojedinca i narodne zajednice, formiranje stvaralačke ličnosti, težnja k svestranosti i savršenstvu, isticanje težnje za slavom, razvijanje kritičkog duha, isticanje prirode i čovjeka, smisao za realno, za sliku u pokretu, za karakterizaciju junaka, za ravnopravan odnos između žene i muškarca te na kraju prihvaćanje devize *carpe diem!* To su zapravo one temeljne duhovne vrijednosti koje se mogu svesti na dva veća idejna kompleksa: pobjeda individua nad univerzumom te interes za ovozemaljsko.²¹ Sve su te vrijednosti bile već sadržane u humanističkom školskom obrazovanju, u izučavanju antičkih pisaca i u usvajanju njihovih pogleda, što je došlo do izražaja i u djelima hrvatskih humanista. Njihovi renesansni sljedbenici na narodnom jeziku, dobivši isto obrazovanje, nastojali su, a nerijet-

ko i uspjeli prenijeti te vrijednosti u tkivo svoga stvaralaštva, ali nastavljajući u isto vrijeme i na poetske domete domaće književne tradicije. Tog spoja domaćeg i antičkog, odnosno humanističkog, kao jedinog mogućeg izbora pri stvaranju novih vrijednosti, bio je svjestan i pjesnik Marulić kad ističe kako je svoju »Juditu« sastavio prema običaju začinjavaca i »onih starih poet«, to jest antičkih pisaca, uzevši od domaćih srednjovjekovnih pjesnika stih i sadržaj, a od staroklasičkih strukturu epa i onaj način kojim djelo dobija drugi, viši smisao. Marulić, naime, ne opisuje samo »kako je dilo prošlo«, dakle biblijski sadržaj zbog njegova vjerskog smisla, nego je njegova glavna poruka u protuturskom otporu, u borbi između dobra i zla, što predstavlja višu razinu pjesničkog doživljavanja.

U posveti »Judite« Marulić je zapravo iznio umjetnički kredo svoje i daljnjih generacija renesansnih pjesnika, a samim svojim spjevom dao je i uzor kako bi to trebalo realizirati.

Rezultati izrazitijeg utjecaja humanističke obrazovanosti i izravnijeg djelovanja od humanista obnovljene antičke poetike zapazit će se u nekim, više vanjskim literarnim manifestacijama, pa ćemo ih nekoliko i navesti:

1. njegovanje antičkih pjesničkih vrsta,
2. sklonost prema prevođenju antičkih djela,
3. obrada antičkih tema i
4. usvajanje antičkog pjesničkog jezika.

Od antičkih pjesničkih vrsta u hrvatskoj se renesansnoj poeziji vjerojatno najranije pojavila ekloga, pastirski razgovor, na primjer pjesma »Radmio i Ljubmir« Džore Držića, a njegovat će je i predstavnici mlađih generacija, kao Petar Zoranić, koji ju je učinio sastavnim dijelom svoga proznog djela »Planine«. Kao strukturalna osnova ekloga, posebno ona ribarskog tipa, poslužila je i Petru Hektoroviću pri sastavljanju spjeva »Ribanje i ribarsko prigovaranje«, iako je Hektorovićevo djelo i složenija tvorevina jer sadrži još i elemente pjesničke poslanice i putopisa.

Iz ekloge se razvila i pastirska igra koju je u spoju s mitološkim elementima u hrvatskoj književnosti najuspješnije razvio Marin Držić. On je, međutim, značajan i po tome što je na istočnu obalu Jadrana prenio tip plautovske komedije. Učenje i imitiranje Plauta kod našeg je renesansnog pisca izravan odraz lektire, jer ga Satir u Prologu njegova »Skupa« ističe kao pisca kojeg »djeci na skuli legaju«. To obvezno čitanje

Plauta u dubrovačkoj školi vjerojatno je uveo Ilija Crijević koji je u svojoj pjesmi »Evo komedija obnavlja...« (*Ecce teatrales...*) ostavio izravno svjedočanstvo o prvim zanosima što su ih izazvala prikazivanja Plautovih komedija u rimskom humanističkom krugu Pomponija Leta:

Evo komedija obnavlja kazališni pljesak,
evo se ponovno smještaju halje tragičke drevne...
Zamamljivi Plaut (sva je komika obijesna)
redove gledalaca i glumište zasipa smijehom.²²

Za svoga boravka u Sieni Držić je dobro upoznao onovremenu talijansku komediografiju, ali je utjecaj plautovske dramaturgije na njegove komedije dobrim dijelom i izravan plod humanističkog obrazovanja.

Marulićev ep »Judita« započinje invokacijom, tipičnom crtom klasičkog epa, bez obzira na to što je Marulić antičke muze zamijenio kršćanskim božanstvom. Sklad svih dijelova u tom spjevu, njihova funkcionalnost u odnosu na sadržaj i temeljnu poruku, rezultat su aristotelovskog shvaćanja kompozicije. To se može primijetiti i u Lucićevoj drami »Robinja« u kojoj se, u odnosu na europsku dramu relativno rano, afirmira Aristotelov postulat o jedinstvima.

Hrvatski renesansni pjesnici osjećali su potrebu i da prevode antičke tekstove na materinski jezik. Doduše, u odnosu na današnja shvaćanja oni shvaćaju prevođenje prilično slobodno, ali pri tome ne obrću temeljnu poruku originala. Tako je Hanibal Lucić na svoj način preveo Ovidijevu heroidu »Pariž Eleni« vjerojatno i zato što se smisao te pjesme podudara s njegovim nazorima o odnosu između muškarca i žene. I Petar Hektorović se okušao u prevođenju Ovidija i to njegova djela »Lijek od ljubavi« (*Remedia amoris*), a pod adekvatnim naslovom »Knjige Ovidijeve od lika ljubljenoga«. Vjerojatno je kršćanska orijentacija Hektorovića priklonila upravo tom, a ne daleko primamljivijem Ovidijevu djelu »Umijeće ljubavi« (*Ars amatoria*), ali ni on nije remetio smisao Ovidijeve poruke. Toj prevodilačkoj aktivnosti pripada i Držićev prijevod Euripidove »Hekube«, makar je rađen prema talijanskoj preradbi Lodovica Dolcea, a na to se nastavlja i prevodilački rad Dominika Zlatarića. Međutim, svojim nastojanjem da se pri prevođenju Ovidijeve »Ljubavi i smrti Pirama i Tizbe« te Sofoklove »Elektre« što je moguće više drži izvornika, Zlatarić otvara put k modernijem gledanju na prevodilaštvo.

Skлонost k obradama antičkih motiva i tema pokazuju već i pjesnici zastupljeni u zborniku Nikše Ranjine na početku 16. st., na primjer u tzv. »Pirnoj drami« (Interlocutori) gdje se kao likovi javljaju antička mitološka bića. Takve antičke mitološke scene unosi i Marin Držić u svoje pastore, a motive iz Vergilijevih Ekloga i Ovidijevih Metamorfoza na poseban način prilagođuje domaćem geografskom i povijesnom ambijentu Petar Zoranić u svojim »Planinama«. Antičke se teme prihvaća i Mavro Vetrančić u svojoj tek dijelom sačuvanoj drami »Orfej«, a takvi će se tematski utjecaji i poticaji nastaviti i u vrijeme kad je renesansni duh počeo zamirati, na primjer u Karnarutićevu spjevu o PIRAMU i TIZBI, što je preradba jedne Ovidijeve Metamorfoze.

Uza sve to što su hrvatski renesansni pjesnici svoj pjesnički izraz, njegovu ritamsku strukturu, temeljili prije svega na domaćoj versifikacijskoj tradiciji, njegujući i dalje simetrični osmerac te pogotovo dvostruko rimovani dvanaesterac, oni su, osjećajući stanovitu skučenost i siromaštvo domaćeg srednjovjekovnog nasljeđa kojim se ne može adekvatno izraziti doživljajno bogatstvo poetskog svijeta, počeli tragati za novim pjesničkim mikrostrukturama. Razumljivo je da su najbogatiji izvor takve retoričke građe našli u antičkim pjesničkim djelima, koja su im i inače služila kao uzor. Zato će se već kod prve generacije hrvatskih renesansnih pjesnika, kod Šiška Menčetića i Džore Držića, a posebno kod Marka Marulića zapaziti brojne razvijene poredbe te katalozi likova iz prošlosti.

Navedenim elementima ne iscrpljuje se sve što bi moglo predstavljati izravan ili posredan odraz humanističke naobrazbe ili utjecaj pojedinih hrvatskih humanista na renesansne pjesnike. Ali pri tome je nužno istaći činjenicu da se ni tamo gdje se ti utjecaji najizravnije osjećaju ne može govoriti o praznim imitacijskim tvorevinama, nego najčešće o poticajima za stvaranje novih originalnih djela. Već ekloga Džore Držića teži k isticanju lokalnih elemenata, a Vetrančićeve pastirske igre još bolje svjedoče o prilagođivanju pastoralne dijaloške forme domaćim prilikama. Na podlozi takve pastoralne dramaturgije izrasla je i Lucićeva drama »Robinja«, ali su u njoj likovi iz pastoralnog svijeta preobraženi u osobe koje upućuju na konkretna zbivanja iz tadašnje hrvatske stvarnosti. Sve nam to svjedoči o tome kako su hrvatski renesansni pjesnici već od početaka prihvaćali humanistička shvaćanja o imitiranju kao stvaralačkom činu.

Međutim, koliko god su hrvatski pjesnici uzimali iz lektire svoga humanističkog obrazovanja, jedno nisu ni pokušali usvojiti i prenositi

na hrvatski jezični medij, a to je klasički metrički stih. Dok su latinsku srednjovjekovnu poeziju silabičke ritmičke strukture hrvatski anonimni pjesnici znali uspješno prenositi u adekvatne raznolike ritmove, njihovi renesansni nastavljači, ljubitelji klasičkih oblika, nisu se ni potrudili na hrvatski prenositi klasički metrički stih, shvaćajući da se kvantitativni sustav bez natega i prisile ne daje doslovce prenijeti na akcenatsku strukturu narodnog jezika. Pri tome je od posebne važnosti bila i činjenica što se do tada već i previše bio udomio silabički osmerac i dvanaesterac koji su afirmirali domaći srednjovjekovni stihotvorci. Prva imitacija neke klasičke forme pojavit će se krajem 16. st., kad će sastavljači obnovljenog crkvenog teatra s vremena na vrijeme u svoje tekstove ubacivati safičke i alkejske strofe, ali pokušaj adaptacije klasičkog heksametra prema kvantitativnim principima učinit će tek krajem 17. st. Pavao Vitezović, samo što će i njegova kao i nastojanja Matije Petra Katančića krajem 18. st. ostati bez odjeka. Tako je i u vrijeme renesanse, kad su zbog zanosa za antičkom literaturom vanjski utjecaji bili posebno intenzivni, hrvatska književnost sačuvala autonomiju svog najznačajnijeg oruđa — stiha, temeljeći ga u svim oblicima i varijantama na strukturi vlastitog jezika.

No ni već ranije izneseni izravni utjecaji humanističke naobrazbe na hrvatske renesansne pjesnike, kako sino istakli, nisu bili pogubni, nisu se svodili na puke imitacije, nego su ponajviše bili poticaji za nastanak mnogih originalnih tvorevina. Zato su oni, makar su mnogo dugovali svom klasičkom obrazovanju, na tematskom i na idejnom te na poetskom i retoričkom planu razvili neke osobitosti koje su proizlazile iz specifičnosti hrvatskog života i iz domaće pjesničke tradicije. Upravo zbog te jake privrženosti domaćoj problematici, iz tog odnosa prema užem, lokalnom s jedne i europskom, univerzalnom s druge strane, proizići će vrlo značajna razlika u duhovnoj sferi između hrvatskih renesansnih pjesnika narodnog izraza i hrvatskih humanista — latinista.

Djelujući na širokom geografskom prostoru, pišući jezikom kojim piše čitava intelektualna Europa, imajući pred očima viziju velike duhovne i kulturne zajednice, većina hrvatskih humanista, koji su kao slobodni luralice putovali po širokim prostranstvima od Istoka do Zapada, bili su ponajčešće i politički i ideološki angažirani, nerijetko i buntovni, izričući slobodnije svoja stajališta. Međutim, hrvatski renesansni pjesnici, krećući se i djelujući uglavnom u domaćim sredinama, bili su u tom smislu daleko ograničeniji, manje misaono slobodni, ponekad i deklarativno privrženi vlastima, ali njihov oporunitet ipak nije išao do krajnos-

ti, jer su, poneseni vizijom domovine koja ima okupiti sve ljude istog jezika, znali nerijetko izražavati i vrlo otvoreno rodoljublje. Tako Hani-bal Lucić u svojoj »Robinji« prelazi granice Mletačke Republike, čiji je bio podanik, a Petar Zoranić u svojim »Planinama« napada one koji pišu tuđim a ne materinskim jezikom. Posebno mjesto zauzimaju Držičeva buntovna pisma. No treba pri tome uzimati u obzir to da ih je pisao u inozemstvu, van domašaja dubrovačkih vlasti.

Ali bez obzira na sva moguća ograničenja, na potiskivanja pri izražavanju slobodnijeg mišljenja, hrvatski su renesansni pisci, temeljeći se dobrim dijelom na obnovljenoj antičkoj poetici i na staroklasičkoj lektiri koju su usvajali za vrijeme školskog i individualnog obrazovanja, išli i putem svojih vlastitih muza, kako je znao isticati već Jan Panonije. U svojoj poeziji odgovarali su ponajviše na pitanja o sebi i o svijetu koji ih okružuje, posebno osjetljivi za sudbinska pitanja svoje uže ili šire narodne zajednice. Zato je, uz mnoga opća mjesta i usvojene šablone, gotovo svaki pojedinac znao iskazati i očita obilježja svoje poetske individualnosti.

BILJEŠKE

¹ Vidi Daniel Ménager: Introduction à la vie littéraire du XVIe siècle (Bordas/Mouton, Paris 1968, str. 33—34), koji citira W. K. Ferguson (La Renaissance dans la pensée historique) i upućuje na njega.

² Tu opoziciju renesansa — srednji vijek D. Ménager ovako definira: »C'est une époque de mouvement, qu'on opposerait facilement à l'immobilisme du Moyen Age, mais aussi à celui du XVIIe siècle« (op. cit., str. 5). Za 16. stoljeće kaže kako se ono obilježuje »par l'apparition d'une nouvelle idée de l'homme« (ib., str. 33).

³ O tome općenito piše Šime Urlić (Crtice iz dalmatinskog školstva od dolaska Hrvata do g. 1910, I dio, Do godine 1814, Zadar 1919). O školstvu u pojedinim područjima i gradovima pisali su mnogi autori, a navest ćemo samo neke: Vicko Adamović (Gragja za povijest dubrovačke pedagogije, 1, Zagreb 1885), Grga Novak (Split u Marulićevo doba, Zbornik M. Marulića, Zagreb 1950, str. 106—107), Ljubomir Maštrović (Povijesni pregled školstva u Zadru, Zadar — zbornik, Zagreb 1964, str. 487—490) i dr.

⁴ Vidi o njemu u: Hrvatski biografski leksikon, sv. 1, Zagreb 1983, str. 7—8.

⁵ O njemu v. u Enciklopediji Jugoslavije (s. v. *Palladius Fuscus*), sv. 6, Zagreb 1965, str. 419.

⁶ Stjepan Krsaić: Filozofsko-teološki studij dominikanskog reda u Zadru (1396—1806), Zadarska revija XXXVI, 1987, 1—2, str. 3—42.

⁷ Neven Budak: »Obsidio Jadrensis« kao povijesno i književno djelo naše predrenesanse, Dalmacija u vrijeme anžuvinske vlasti, Prilog Radovima Filozofskog fakulteta u Zadru, sv. 23, Zadar 1984, str. 353—358.

⁸ Citirano prema prilogu Krune Krstića u Enciklopediji Jugoslavije, sv. 4, Zagreb 1960, str. 401, s.v. Ivan Ravenjanin.

⁹ Franjo Rački: Ivan Ravenjanin, učenik Petrarkin, dubrovački kancelar (1384—1387), kao predteča humanizma u Dubrovniku. Prilozi za poviest humanizma i renaissance u Dubrovniku, Dalmaciji i Hrvatskoj, I. Rad JAZU 74, 1885, citat sa str. 191.

¹⁰ Razvojnim fazama hrvatskog humanističkog pjesništva posvećujem posebno poglavlje u svojoj knjizi Hrvatska književnost od humanizma do manirizma, Zagreb 1980, str. 59—73.

¹¹ Juraj Šižgorić Šibenčanin: Elegije i pjesme. Hrvatski latinisti knj. 6, JAZU, Zagreb 1966, str. 9 (latinski tekst na str. 69).

¹² Popis Marulićevih knjiga objavio je F. Rački (Oporuka Marka Marulića, Starine JAZU 25, 1892, str. 152—163), a zatim P. Kolendić (Marulićeva oporuka, Naklada Split. općine, 1924, 32 str.). Posebno o knjigama koje je Marulić oporučno ostavio splitskim dominikancima, ističući značenje Marulićevih bilježaka u njima, pisao je A. Zaninović (Marulićeve knjige u dominikanskoj knjižnici u Splitu, Zbornik M. Marulića, Djela JAZU 39, Zagreb 1950, str. 299—310). Svestraniji rad o Marulićevoj lektiri napisao je u novije vrijeme Tomislav Ladan (Marulićev syllabus, Parva mediaevalia, Zagreb 1983, str. 83—182).

¹³ Hrvatski latinisti 1 (Priredili V. Gortan i V. Vratović), Pet stoljeća hrv. književnosti knj. 2, Zagreb 1969, str. 416—417.

¹⁴ J. Šižgorić Šibenčanin, op. cit., str. 15—16 (lat. tekst na str. 75—76).

¹⁵ Ivan Česmički: Stihovi i epigrami (Preveo Nikola Šop), Hrvatski latinisti knj. 2, JAZU, Zagreb 1951, str. 192—193.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Nesumnjive dokaze o tome da je Gučetić bio izvan domovine, ali ne na školovanju, daje Ljerka Šifler-Premec (Nikola Gučetić, Zagreb 1977, str. 12—14).

¹⁸ O pjesničkim rodovima i vrstama koje su gajili hrvatski humanisti v. u predgovoru V. Gortana i V. Vratovića: Temeljne značajke hrvatskog latinizma (Hrvatski latinisti knj. 1, op. cit., str. 24—31). O tipičnim pojavama hrvatskog humanizma opširnije sam pisao u već spomenutoj knjizi (v. poglavlje Oblici humanističkog djelovanja, str. 39—58).

¹⁹ Ivan Česmički, op. cit., str. 230—231.

²⁰ O specifičnostima hrvatskog antiturskog govorništva piše i Vedran Gligo u predgovoru svojoj knjizi Govori protiv Turaka, Split 1983, str. 7—63, posebno ističući kako bi vrijedno bilo »utvrditi što je u njima humanistički topos, a što samoniklo i originalno, tj. specifično naše« (str. 18).

²¹ O tome v. u mojoj knjizi u poglavlju Nastup i pobjeda renesansnog duha (str. 99—156).

²² Hrvatski latinisti 1, priredili V. Gortan i V. Vratović, str. 432—433.